

ironija - fenomen konteksta

dragan
stojanović

Nijedan tekst (odn. diskurz) nije »sam po sebi« ironičan. Da bi to postao neophodno je da na njega bude izvršen specifičan »semantički pritisak« konteksta. Tekst koji identifikujemo kao ironičan može se nalaziti u tekstualnom ili vantekstualnom kontekstu. Vantekstualni kontekst me mora obavezno biti realna »situacija« u kojoj se vrši recepcija teksta (ili diskurza), nego može biti, recimo, i deo kulture. U takvom slučaju zavisi od obrazovanja učesnikâ u recepciji da li će u njenom toku odgovarajući kontekst uopšte moći biti aktualizovan i da li će, kao posledica takve aktualizacije, doći do specifične ironijske deformacije smisla teksta, do njegovog pomeranja i uvišestručavanja.

Bez obzira na to kakav kontekst u nekom tekstu uzrokuje ironiju, tekstualni ili vantekstualni, njene osnovne odlike — u semantičkoj ravni problema — su iste: pod dejstvom semantičkog materijala konteksti bivaju podriveni, dakle dovedeni u sumnju i lišeni poslednje intencionalne obaveznosti, vrednosti ili svojstava, ili egzistencijâ (ili, takođe, neka kombinacija ovih elemenata) značenjski zasnovanog sadržaja teksta. Pri tom semantički materijal teksta ostaje neizmjenjen. Deformacije doslovnog smisla teksta, onda kada je posredni ironija, ne znače promenu smisla uočenjem novog tekstualnog semantičkog materijala; ironijska promena nastupa ili tako što kontekst u tekstu »budi« još jednu, ironijsku karakterističnu mogućnost, ili tako što u receptivnoj svesti dolazi do asocijativnog povezivanja semantičkog materijala teksta i semantičkog materijala konteksta, što pod određenim uslovima dovodi do ironijskih specifičnog menjanja doslovnosti smisla teksta.¹

Jedan od osnovnih problema koji se javlja u vezi s ironijom proizlazi otud što ironijsku deformaciju smisla svojim pritiskom može uzrokovati i ono što zovemo tekstualnim, kao i ono što nazivamo vantekstualnim kontekstom teksta. Očigledno je da su ova dva »konteksta« različita po svojoj prirodi, tako da nije samo po sebi jasno kako — u svojevrsnoj značenjskoj interakciji s tekстом — oni mogu da utiču na nastanak u suštini istog značenjskog fenomena: ironije.

Ako tekst shvatimo kao proizvod, odnosno trag kontinuirane li u sebi, na neki način, povezane i usmerene intencionalno ak-

tivne svesti, onda je odnos teksta, u kojem postoji ironija i tekstualnog konteksta, koji je omogućio da do njenog pojavljivanja za razumevanju svest dođe, odnos činjenica istog reda. Kada je tekst deo šire tekstualne celine, u okviru koje se on javlja kao ironijska žiža, preduključena tom celinom i proizšla iz nje, ili — što je takođe moguće — sam u potpunosti predstavlja tu celinu (sam je sebi »kontekst«), iz čijih semantičkih međuzavisnosti nešto u njemu valja da se shvati ironično — onda samo od normalnog rada receptivne svesti, određenog značenjskim jedinicama teksta, li od njene pažnje zavisi da li će se ironijski fenomen konstituisati i postati uočljiv. Pretpostavka je pri tom, naravno, da je tekst u svim pojedinim delovima, a i kao celina, razumljiv za dotičnu receptivnu svest. Razumevanje teksta i razumevanje konteksta su jedan isti proces, i sve što je potrebno da se odgovarajući semantički materijali dovedu u vezu iz koje će proizlaziti dovođenje u sumnju vrednosti, svojstava ili egzistencije tekstualnog sadržaja, zasnovanog jednim delom tog materijala, obuhvaćeno je tim procesom.

Ako u nekom romanu, na primer, jednu situaciju, s obzirom na celinu zbivanja, valja shvatiti ironično², ako je, dakle, određeni segment »sveta« književnog dela, intencioniranog jedinicama značenjskog sloja, izložen ironičnoj relativizaciji svog smisla, ili je u vlasti takve relativizacije neki iskaz (odnosno skup iskaza) u samom značenjskom sloju dela — asocijativna aktivnost razumevajuće svesti odvija se u jedinstvenoj, »tekstualnoj« sferi. Njoj tada nije potrebno ništa više izuzev onog što joj tuđi celina teksta, kao kontekst, da bi realizovala intencionalni ukrašaj iz kojeg potiče ironija u tekstu. Podloga kontekstualne informisanosti receptivne svesti jedinstvena je i homogena.

Nije tako kad je posredni (ironičan) tekst (odn. diskurz) u vantekstualnom kontekstu. Ako na određen način organizovani semantički materijal iz teksta raznih poglavlja jednog romana svojim pritiskom u jednom njegovom poglavlju izazove ironijsku deformaciju smisla njegovog teksta, delujući na njegov semantički materijal, postavlja se pitanje šta i kako deluje na semantički materijal teksta koji se ima shvatiti ironično s obzirom na vantekstualnu situaciju, ili uopšte vantekstualne sadržaje? Ovakav slučaj se češće javlja kada je reč o diskurzu (recimo u kolokvijalnom komuniciranju), nego »tekst« u doslovnom smislu, ali za semantičku stranu pitanja to nije od načelnog značaja.

Očigledno je da na semantički materijal teksta ne može neposredno delovati vantekstualno, dakle heterogeno »okružuje« teksta, već da između teksta i takvog »konteksta« može doći do interakcije, neophodne za pojavljivanje ironijskog fenomena, samo onda kada je to semantički moguće, kada se, drugim rečima, između teksta i konteksta osnovevano može uspostaviti značenjski doticaj. Budući da je reč o heterogenim entitetima, uloga receptivne svesti je ovde drugačija nego u prethodnom slučaju. Ova sada ne može smisao teksta neposredno da poveže sa smislom konteksta, jer ovaj, strogo uzevši, kao neposredno značenjski relevantna činjenica i ne postoji, nego najpre mora da ga konstituiše kao »smisao«, da ono što je njegov »smisao« intencionalno realizuje. Uporedo s razumevanjem teksta (odn. diskurza), receptivna svest »prevodi« situaciju, ili uopšte vantekstualni kontekst, u »smisao«, da bi on, kao njen intencionalno aktivan sadržaj, onda mogao izvršiti odgovarajući podnivački pritisak na semantički sadržaj teksta, čineći ga ironičnim. Pri tom nije neophodno da konstituisanje smisla vantekstualnog konteksta od strane receptivne svesti bude samo pulko izlučivanje u njemu »objektivno« prisutnih smislaonih veza, koje rezultiraju u jedan određeni »smisao« date »situacije« u kojoj se odvija razumevanje teksta (diskurza); takođe nije neophodno da konstitutivna delatnost receptivne svesti u ovom pogledu bude ograničena referencijalnošću teksta.³ Svest koja razumeva tekst (diskurz) po pravilu je slobodnija. Ona »smisao« datog vantekstualnog konteksta može isopstvenim intencionalnom aktivnošću konstituisati na određeni način upravo da bi u njegovom asocijativnom povezivanju sa semantičkim materijalom teksta došlo do podrivanja sadržaja koji se na ovom zasnivaju. To znači dve stvari: prvo, i bez postojanja takozvanih »signala« u referencijalnoj sferi teksta, koji upućuju na to da tekst, s obzirom na takav vantekstualni kontekst kakav u datom slučaju postoji, mora da se shvati s rezervom, pod ironičnom suspenzijom, receptivna svest može relativno samostalno — mada, razume se, držeći se tog konteksta — u njemu otkriti, može u njega, da se tako kaže uneti takav smisao, tako ga »shvatiti« da to, u doticaju ovog smisla i smisla teksta, ovog učini ironičnim; drugo, u slučaju kada je smisao vantekstualnog konteksta relativno jasan, kada se »nameće« kao »jedini« pravi smisao, pomenuta sloboda receptivne svesti čini mogućnim da ga receptivna svest ipak konstituiše li na neki drugi, različit način, da u datoj situaciji »vidi« nešto drugo, baš zato da tekst, smešten u taj kontekst, tu situaciju, ne bi bio shvaćen ironično.

Heterogenost sfere teksta i sfere vantekstualnog konteksta objašnjava kako je moguće da isti tekst (diskurz) jedna receptivna svest shvata pod ironičnom suspenzijom, a druga ne. To, kao što se vidi, nije posledica samo različite kontekstualne informisanosti pojedinih receptivnih svesti, već i njihovih različito usmerenih aktivnosti prilikom konstituisanja smisla vantekstualnog konteksta, »smisla« koji će kao sopstvenu »denivaciju« konteksta, suočiti sa smislom teksta o kojem je reč. Jedno od najtežih pitanja u semantici ironije javlja se upravo tu: kolika je uloga postojećeg semantičkog materijala u konstituisanju ironij-

skog fenomena, a koliki udeo u tome ima aktivnost receptivne svesti?

Na to pitanje je nešto lakše odgovoriti kada se ova aktivnost, kao intencionalno realizovanje interakcije semantičkih materijala, odvija u homogenoj sferi teksta i tekstualnog konteksta. Problem postaje vidno složeniji kad između razumevanja teksta i asocijativnog povezivanja njegovog značenjskog sloja sa »značenjskim slojem« konteksta postoji međufaza, treći element intencionalnih operacija receptivne svesti, dakle i razumevanjem teksta simultano konstituisanje smisla njegovog vantekstualnog konteksta. U ovom slučaju ionako uvek kolebljiv odgovor na pitanje kada je ironijski podrivajuća interakcija semantičkih materijala teksta i konteksta moguća, kada je »opravdano« realizovana u razumevanju teksta, postaje još nesigurniji i kolebljiviji.

Homogenizacija sfere u kojoj do takve interakcije, bez koje nema ironije, može da dođe, odigrava se u receptivnoj svesti i rezultat je u stvari njene intencionalne aktivnosti. Vantekstualni kontekst može biti raznih vrsta, što treba posebno ispitati. Ali, koje god vrste bio, on se receptivnoj svesti prilikom razumevanja teksta ne nudi i ne »otvara« samo na jedan način i u jednoj shemi moguće smislene povezanosti svojih elemenata. »Smisao« koji u njemu počiva i koji receptivna svest tek treba da konstituiše da bi »okružje teksta« postalo u pravom smislu reči njegov *kon-tekst*, nije nešto dato i fiksirano. On postoji za receptivnu svest i u njoj, dakle od samih činilaca situacije (»konteksta«) nije nezavistan, ali nije ni samo od njih zavistan; on podleže modifikacijama već prema tome kakva je aktivnost razumevajuće svesti, do koje mere se ona drži referencijalnih granica teksta, koji činioci širih vantekstualnih, odnosno vankontekstualnih celina utiču na nju itd., — i, kao i svaka tvorevina razumevajuće aktivnosti, predstavlja zapravo svojevrsnu *interpretaciju* koja, po prirodi stvari, nije »objektivna«, jedino moguća, zauvek data. Kako će receptivna svest, obavljena tekstem, shvatiti vantekstualni kontekst ne može nijednim njegovim svojstvom unapred i dokraja biti garantovano. To je uvek tako kad je posredi *razumevanje* koje se mora shvatiti kao aktivnost, akcija, a ne kao pasivno primanje. Ta činjenica je na snazi i onda kada je predmet razumevanja tekst, dakle tvorevina organizovana po relativno strogim (gramatičkim, sintaksičkim itd.) i unapred poznatim pravilima, ali je to u daleko manjoj merni izrazito nego u slučaju kad je reč o van-tekstualnoj, ne-tekstualnoj situaciji, čiji »smisao«, prisutan u receptivnoj svesti, sautiče na razumevanje teksta.

Kao što je rečeno, pod tekstem se ovde podrazumeva proizvod, odnosno trag kontinuirane i u sebi nekako usmerene intencionalne aktivnosti svesti, ali tako — što sada treba dodati — da je ona posredovana mehanizmima jezika, što njen smisao čini relativno stabilnim: okolnost koja postaje jasna kada se ima na umu postojanje jezičkog kôda. Međutim, vantekstualni kontekst ne sadrži, ili bar, načelno uzevši, ne mora da sadrži u sebi takav »regulativ« kao što je jezički kôd. Već zbog toga je povezanost njegovih elemenata u neki smisao za receptivnu svest mnogo manje strogo određena.

Eventualna »verbalizacija« situacije, odnosno vantekstualnog konteksta u najširem smislu, kao »prevod« iz oblasti nejezičkih u oblast jezičkih odnosa i veza, uvek već podrazumeva da je »smisao« dotične situacije (vantekstualnog konteksta) konstituisan; on onda upravo i predstavlja usmeravajući momenat intencionalnosti te »verbalizacije«.

Zbog toga je i teško dati primere koji pokazuju kakvi odnosi postoje između vantekstualnog konteksta i receptivne svesti prilikom konstituisanja njegovog smisla u njoj. Da bi se dao takav primer, situacija (odn. vantekstualni kontekst) se mora verbalizovati, što će reći već protumačiti na način kako to zahtevaju potrebe primera, bilo da se želi pokazati postojanje ili nepostojanje ironije u tekstu o čijem se kontekstu radi. Stvar je, međutim, upravo u tome da se pokaže mogućnost različitog konstituisanja smisla vantekstualnog (situacijskog) konteksta pre i nezavisno od njegovog verbalizovanja.

Na kraju ove beleške valja primetiti još sledeće: nepreciznosti i nedorečenosti retoričkih određenja ironije, kao i njihov osnovni nedostatak: određivanje ovog fenomena kao preokretanje smisla iskaza ili teksta, što je, međutim, samo jedan, granični slučaj — dobrim delom se, u semantičkoj ravni, mogu odstraniti analizom razlika u pritisku što ga na semantički materijal teksta vrši, u jednom slučaju, semantički materijal tekstualnog, a u drugom semantički materijal vantekstualnog konteksta, kao i uočavanjem specifičnosti svakog od tih pritisaka.

NAPOMENE:

¹ O osnovnim svojstvima fenomena ironije u semantičkoj ravni vidi moj tekst *Fenomen ironije u »svetu značenjas, Književna kritika*, broj 6, 1978, str. 67 ff.

² Recimo, »ispunjenje« ljubavnom čežnjom prožetog čekanja Hansa Kastrova povratkom Klavdije Soša, *ali u svojstvu ljubavnice Menera Peperkorna*, kao i sve ono što tome sledi — u *Carobnom bregu* Tomasa Mana.

³ Odnos referencijalne sfere teksta i vantekstualnog konteksta, s obzirom na koji se tekst ima shvatiti ironično, valja posebno ispitati.

ORGANIZACIONI ODBOR FESTIVALA JUGOSLOVENSKE POEZIJE MLADIH V R B A S

R A S P I S U J E

K O N K U R S

za učešće na Jedanaestom festivalu jugoslovenske poezije mladih, koji se ove godine pridružuje proslavi jubileja Saveza komunista Jugoslavije i Saveza socijalističke omladine Jugoslavije.
Festival će se održati 24. i 26. maja 1979. godine u Vrbasu, pod pokroviteljstvom Poljoprivredno-industrijskog kombinata »Vrbas« — složene organizacije udruženog rada.

U s l o v i :

- Pravo učešća imaju mladi do 27 godina, sa po dve do sada neobjavljene pesme na svim jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije;
- pesme se potpisuju šifrom;
- sa pesmama autor istovremeno dostavlja (u posebnoj kovrti) sledeće podatke: ime i prezime, adresu, datum i mesto rođenja i rešenje šifre, koje ne može biti pseudonim;
- pesme se šalju zaključno do 15. aprila 1979. godine u 10 kucanih primeraka, na adresu: Dom kulture Vrbas, Ulica maršala Tita 87, 21460 VRBAS, (za Konkurs);
- učesnici čije pesme žiri odabere za završni deo Festivala, biće pismeno obavješteni do 10. maja 1979. godine;
- pesme koje odabere stručni žiri biće objavljene u festivalskim publikacijama bez naknade;
- rukopisi se ne vraćaju;
- na Festivalu će biti dodeljene tri nagrade žirija:
  - I nagrada 3.000,00 dinara
  - II nagrada 2.000,00 dinara
  - III nagrada 1.500,00 dinara

Posebne nagrade žiri će dodeliti autorima najboljih pesama koje budu inspirisane revolucionarnom borbom Saveza komunista Jugoslavije i Saveza socijalističke omladine Jugoslavije.

POVODOM 60-GODIŠNICE KPJ, ODNOSNO SKJ, SKOJ-a I REVOLUCIONARNIH SINDIKATA

Pokrajinska konferencija Saveza socijalističke omladine Vojvodine, Pokrajinski odbor SUBNOR-a Vojvodine, Muzej socijalističke revolucije Vojvodine i Radio-televizija Novi Sad raspisuju

K O N K U R S

za književna, likovna, muzička i filmska ostvarenja mladih na temu
»VELIKA DELA PARTIJE I SKOJ-a — NAŠA INSPIRACIJA«

Uslovi konkursa:

1. *Književni konkurs* raspisuje se za prozne i poetske radove na jezicima i narodnosti, koji treba da budu otučani u tri primerka. Tekstovi se ne vraćaju.
2. *Likovni konkurs* raspisuje se za radove iz svih oblasti likovne umetnosti. Neophodno je navesti naziv dela i označiti tehniku u kojoj je rađeno. Radovi se vraćaju na zahtev autora.
3. *Konkurs za muzička ostvarenja* raspisuje se za solo pesmu ili horsko delo s instrumentalnom pratnjom ili bez nje. U obzir dolaze svi muzički žanrovi. Učesnici konkursa treba da dostave notni materijal i tekst u tri primerka. Mogu se koristiti i već objavljeni tekstovi. Radovi se ne vraćaju.
4. *Konkurs za filmsko stvaralaštvo* raspisuje se za sve filmske žanrove (igrani, dokumentarni, eksperimentalni i animirani). Ravnopravno konkurišu radovi na formatima normal 8 mm, super 8 mm i 16 mm. Isto će se vrednovati crno-beli i kolor-filmovi.

Radovi se vraćaju na zahtev autora.

Za sve pomenute oblike stvaralaštva konkurs je javan i treba navesti ime i prezime, zanimanje i adresu.

Zainteresovani omladinci mogu dostaviti radove na adresu: Muzej socijalističke revolucije Vojvodine, 21000 Novi Sad, Dunavska 37, s naznakom »za konkurs«. Učenici osnovnoškolskog uzrasta i zajedničkog i pozivno-usmerenog obrazovanja radove dostavljaju svojoj školi, koja će posle selekcije izbor najboljih poslati na istu adresu.

Konkurs je otvoren do 20. aprila 1979. godine.

Nagrade:

Za najbolja ostvarenja iz svih oblasti biće dodeljene tri nagrade (I, II, III) u vrednosti 3000, 2000 i 1000 dinara.

Za osnovnoškolski uzrast takođe će biti dodeljene tri nagrade (I, II, III) u vrednosti 1500, 1000 i 500 dinara.

Osim predviđenih, dodeliću se i specijalne nagrade, a najbolji će radovi biti emitovani u programima Radio-televizije i objavljivani u omladinskoj štampi. Rezultati konkursa biće saopšteni i nagrade uručene na završnoj svečanosti u okviru proslave Dana mladosti.